

Narativně orientovaný výzkum (ukázka aplikace):

Narativní konstrukce bisexuální identity v příbězích žen

**Metodologie psychologie
(kvalitativní přístup), JS 2009**

Mgr. Lenka Pfeřlová
pfefrlova@mail.muni.cz

Úvod

- **Bisexualita:** nejednoznačné vymezení, nejednotná definice
- Kontroverzní téma, otázka **existence** bisexuality jako svébytné sexuální orientace a identity
- **Česká sexuologie** (Uzel, 2007; Weiss, Zvěřina, 2001; aj.):
 - bisexualita jako **přechodná fáze** v procesu coming out
 - **ego-dystonní homosexuální orientace** (F66.1)
 - existuje pouze **bisexuální chování**
- **Současné zahraniční studie** (Diamond, 2008; Rust, 2000, 2003; aj.):
 - bisexualita jako **svébytná sexuální orientace**
 - individuálně specifické rozložení touhy k jedincům stejného/opačného pohlaví
 - **proměnlivost** v průběhu života

Přístupy k (bi)sexuální identitě: biologický esencialismus vs. sociální konstrukcionismus

- **Esencialistický přístup**

- Sexuální orientace je **vrozená**, biologicky determinovaná, případně v raném dětství fixovaná a tedy **neměnná dispozice** jedince
- **Coming out** jako proces **přiznání si** dané sexuální orientace a **přijetí** příslušné kategorie sexuální identity
- Předpoklad/požadavek **kongruence** sexuální orientace, chování a identity

- **Sociálně konstrukcionistický přístup**

- Sexuální identita **není** esenciální, **statickou** entitou, **neměnnou** charakteristikou člověka, do sebe uzavřeným systémem
- Kategorie sexuální orientace a identity jsou **sociálně utvářené**, nikoliv transhistorické fenomény
- Nejednoznačnost způsobů, kterými člověk dospívá ke (bi)sexuální identifikaci - důraz na proces **aktivního utváření** sexuální identity

Specifika utváření bisexuální identity u žen

- **Rozmanitost vztahů mezi sexuální orientací, identitou a chováním** (Rust, 2000)
- **Menší návaznost na preadolescentní prožitky a zkušenosti** (Bell et al., 1981; Weinberg, et al., 1994; Fox, 2003)
- **Proměnlivost v průběhu života – nelineární vývoj** (Diamond, 2008)
 - bisexualita jako kapacita k proměnlivosti
- Značná **variabilita vývojových trajektorií** bisexuálních žen
- Význam přístupu k tématu z hlediska **subjektivního prožívání sebeidentifikovaných bisexuálních žen**

Narativní konstrukce bisexuální identity v příbězích žen: cíle výzkumu

- Přinést téma bisexuality do české psychologie empirickou studií
- Porozumění procesu formování bisexuální identity z hlediska prožívání a interpretace vlastního životního příběhu takto se identifikujících žen
- Využitelnost poznatků pro pomáhající pracovníky z oblasti sexuologie, klinické, psychoterapeutické a poradenské praxe

Narativní přístup k utváření (bi)sexuální identity jako východisko výzkumné studie

- **Kontext subjektivně významných mezníků** životní dráhy a **významů**, které těmto klíčovým událostem sami jedinci připisují
- Prostřednictvím narativní konstrukce jedinec **strukturuje, organizuje a interpretuje** svoji životní zkušenost (Čermák, 2002)
- **Narativní výzkum** jako metoda interpretace této interpretace, rekonstrukce konstrukce, převyprávění vyprávění (Chrz, 2007)
- Utváření sexuální identity probíhá vždy v určitém **rezervoáru příběhů**, ze kterého jedinec čerpá při vyprávění vlastního příběhu (Plummer, 1995): **sociálně konstrukcionistický přístup**

Výzkumné otázky

- **Jaké varianty příběhů vývoje sexuální identity vyprávějí ženy identifikující se bisexuálně?**
- Jakými způsoby v průběhu života dospívají k současné bisexuální identifikaci?
- Které životní mezníky vnímají jako významné ve vztahu k bisexualitě?
- Jak tyto mezníky propojují ve vyprávění svého životního příběhu?

Výzkumný soubor

- 7 žen ve věku 22 – 42 let
- Metoda samovýběru
- Současná bisexuální identifikace

Metody sběru dat I.

- **Narativní rozhovor**

- **Nestrukturované interview**

- **Čára života** (Tyl, 1985; Vlčková, Blatný, 2005; Chrz, Čermák, 2005)

- facilitace, struktura a stimulace vyprávění

- „Nakreslete čáru, která zobrazuje, zachycuje váš život ve vztahu k bisexualitě. Čára může mít jakýkoliv tvar, délku, polohu apod., záleží na vás, jak ji pojmete, na vašem osobním pocitu.“*

- **Vyznačení klíčových mezníků** – událostí, které považují za nejdůležitější ve vztahu k bisexualitě

- „A teď mi prosím o jednotlivých událostech volně vyprávějte. Já vám do vašeho vyprávění nebudu vstupovat otázkami, vyprávějte mi o svém životě ve vztahu k bisexualitě tak, jak to cítíte.“*

Metody sběru dat II.

- **Narativní rozhovor: fáze hlavního vyprávění a fáze dotazovací**
 - **Fáze hlavního vyprávění**
 - volné vyprávění - co nejmenší zásah výzkumníka
 - sám respondent určuje, která témata, události, životní mezníky ve svém vyprávění zvýznamní a která naopak nechá bez povšimnutí, jakým způsobem je propojí ve vyprávění svého příběhu
 - určité subjektivní významové struktury se vyjeví spíše při volném vyprávění, než při cíleném dotazování
 - **Fáze dotazovací**
 - možno vnést vlastní otázky
 - upřesnění určitých úseků vyprávění
 - povzbuzení (sebe)reflexe: otázka na centrální téma životního příběhu, otázka anticipace budoucího vývoje, explikace současného významu bisexuality atd.

Analýza dat I.

- Narativní analýza: tři úrovně „čtení“:
- **1. čtení: holisticko-obsahová perspektiva** (Lieblich et al., 1998)
 - **opakované čtení** prepisů jednotlivých rozhovorů
 - zachycení **jedinečnosti jednotlivých příběhů** (případová studie)
 - identifikace **ústředního tématu** každého příběhu jako základního obsahového schématu vývoje bisexuální identity
 - vyjádřeno v názvech jednotlivých případů s využitím **autentických formulací** respondentek

Tabulka 1: Ústřední témata jednotlivých příběhů

Účastnice	Věk	Ústřední téma příběhu	Převládající žánr
Anna	22	Bisexualita jako touha po plnohodnotném vztahu s člověkem bez ohledu na pohlaví	Romance
Nora	24	Bisexualita jako „sebe-dovolení“ erotické přitažlivosti k ženám	Romance
Sára	26	„Nejdřív mi to bylo jedno a pak jsem se zamilovala do konkrétní osoby“	Komedie/satira
Tereza	30	Bisexualita jako osvobození od nutnosti „vybrat si“	Romance/satira
Veronika	35	Bisexualita jako „nekonečné hledání“	Moratorium
Marta	40	Bisexualita jako bezpečné zastavení před „třináctou komnatou“ transsexuality	Tragédie/ironie
Ilona	42	„Můj život nebyl omyl“: Bisexuální identita jako bilancování a uhájení dosavadního života	Komedie/romance metanoia

Analýza dat II.

- **2. čtení: kategorie narativní rekonstrukce** (Chrz, 2007)
 - klíčové aspekty ztvárnění zkušenosti
 - pojmový a konceptuální rámec propojující různé koncepce narativní analýzy
 - **Životní témata**
 - opakující se, dominantní témata v příbězích
 - **Ztvárnění jednání – aktérství**
 - míra zodpovědnosti za události, kapacita jednat vzhledem k okolnostem
 - **Hodnoty a přesvědčení**
 - co je ve vyprávění považováno za „žádoucí“, jak je toho dosahováno
 - **Obrazy sebe a druhých**
 - „pozice“, „postavení“ vyprávějící/ho ve vztahu k druhým
 - **Reflexe a hledisko**
 - perspektiva, hledisko, úhel pohledu ztvárnění zkušenosti
 - **Diskurzivní kontext**
 - repertoár kulturních příběhů – které diskurzy vztahující se k bisexualitě jsou ve vyprávění zvýznamněny, které naopak zpochybněny?

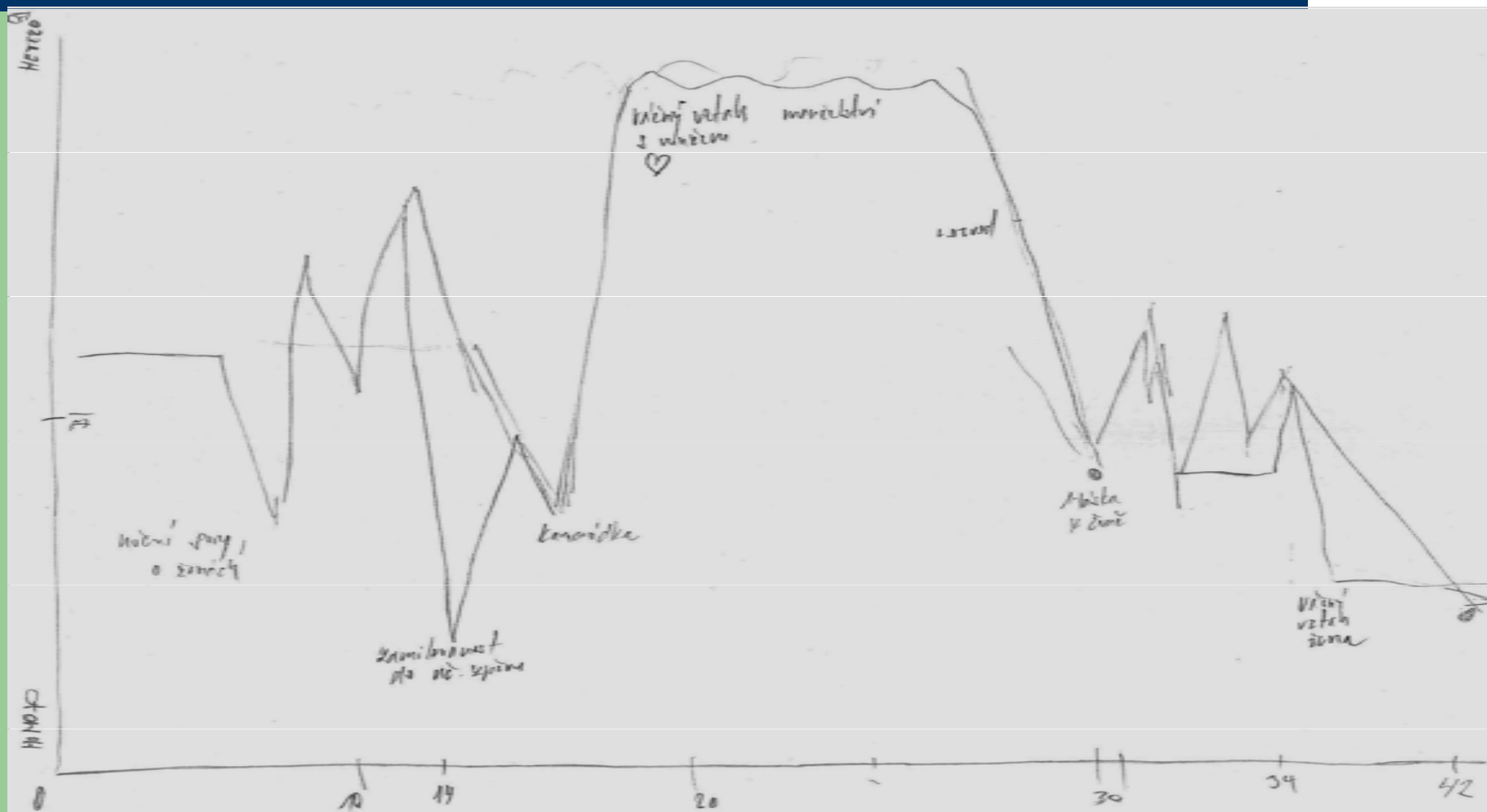
Analýza dat III.

- **3. čtení: holisticko-formální perspektiva: analýza žánrů**
 - žánry jako sdílené struktury
 - obecné formy příběhů, jež lidé přejímají při vytváření osobního mýtu v procesu vyprávění svého životního příběhu (McAdams, 1993)
 - **romance, komedie, tragédie, ironie, metanoia, moratorium**
(Frye, 2003; Murray, 1985; Čermák, 2004; Chrz, Čermák, 2005)
 - identifikace žánrů v příbězích a jejich částech
 - vzájemné srovnávání jednotlivých příběhů
 - identifikace **čtyř kategorií** - „uzlových bodů“:
 - **aktérství a jeho proměna**
 - **polyfonie (mnohohlasost)**
 - **otevřenost příběhu do budoucna**
 - **reflexe vývoje**

Ilona (42):

- „(...) tady v tom období, kdy jsem se hledala, jak to mám s těma ženskejma, jsem si říkala, no jasně, tak já jsem asi fakt na ženský. Protože to, co teď prožívám se ženou, to je ono, to je úžasný. **A začala jsem si říkat, tak to bylo všechno špatně, celej můj dosavadní život byl špatně, já bych ho vlastně měla škrtnout. (...)** Nicméně tím, že tak důležitou roli v mém životě hrál muž, tak si nemyslím, že bych měla čistě lesbickou identitu a můj muž byl omyl. Fakt to takhle necejtim. **Nebyl to omyl**, a kdybych se s tím, co jsem prožila, s tím, jak se vnímám teď, znovu ocitla někde na prahu dvacítky a potkala svého muže, tak bych do toho šla s ním znova. Stejně tak kdybych ve třiceti znova potkala tu zásadní ženu, tak bych do toho taky šla znova. Pořád to prostě cejtim tak, že spíš záleží, co ve mně ten člověk vzbudí a jak se vedle něj cejtim, kdo jsem já vedle něj, než jestli je to vyloženě žena nebo muž.“

Narativní rekonstrukce – Iona (42): „Můj život nebyl omyl“: Bisexuální identita jako bilancování a uhájení dosavadního života

Romance: Nalézání vlastního hlasu v polyfonii alternativních verzí

- **Romance jako nebezpečná cesta hrdiny, úspěšný cíl je nutné vybojovat**
- **Zauzlení děje: uvědomění odlišnosti sexuální orientace** (obtíž, komplikace) → příběh směřuje k **opětovnému nastolení rovnováhy**, „nenormální“ se stává „normálním“:
 - **zřetelně prokreslená polyfonie**
 - vymezení se vůči alternativním způsobům interpretace vlastního životního příběhu, uhájení „vlastního hlasu“
 - **otevřenost příběhu do budoucna**
 - prostor pro možnou budoucí změnu
 - svobodnější pohyb na hetero-homosexuálním kontinuu
 - spojeno s **proměnou/posílením aktérství**
 - **reflexe vývoje**
 - odlišnost - bisexualita - jako dar, který je třeba vybojovat, uhájit, v procesu vývoje „proměnit“

Sára (26):

- (...) já jsem vlastně nějakou takovou jako comingoutovou kauzu neměla (...) Pohybovala jsem se v prostředí, kde to **nebyl problém** (...) Pro mě bylo procítění vlastní bisexuality **osvobozující**. Pomohlo mi **zbavit se** poplatnosti stereotypů a očekávání a umožnilo mi vytvořit vztah, který není založený na šablonách, ale na mé a Katčině osobnosti.“
- „(...) já jsem se vlastně dopracovala do stádia, že **na tu sexuální orientaci nevěřím**. Čímž mám na mysli, že stejně jako nevěřím v Boha, tak nechodím a neobcházím svoje věřící kamarády a neříkám jim, že já na to nevěřím, tak oni by neměli věřit taky. Ale prostě, že některý lidi v sobě mají něco, co jim **znemožňuje**, aby pro ně byli příslušníci jednoho pohlaví tak atraktivní jako příslušníci toho druhého pohlaví (...) to je pro mě strašně nepochopitelný. (...) **Osobně, vnitřně bych si neřekla, že bych byla bisexuální**, ale pro to, jak já to mám, je to z těch nálepek nejpříléhavější.“

Komedie/satira: Zpochybnění „samozřejmého“

- **Komediální příběh** nesen **vírou ve šťastný osud**
- Principem komedie je **smíření, odstranění strnulé překážky, osvobození** se od omezujícího, zastaralého řádu
- Podstatou komediálního/satirického ztvárnění příběhu vývoje bisexuální identity je **nadhled, zpochybnění a subverze**
- Těžiště osobního vlivu se přesouvá zevnitř ven zpochybněním „strnulých“ společenských norem:
 - bisexualita spíše jako **sociální kategorie**, se kterou se plně **neztotožňují**, než jako hrdě vybojovaná sexuální identita (romance)
 - **osvobození se** od tlaku **definovat** svoji identitu v souvislosti se sexuální orientací – queer identita?
 - **kontra-příběh** ke coming outu jako dominantnímu kulturnímu příběhu formování neheterosexuální identity

Veronika (35):

- „Určitě bych chtěla žít v partnerském vztahu se ženou a mužem, říkám tomu velká rodina. **Ale nevím, jestli to půjde**, takže budu ráda, když třeba budu žít s nějakým partnerem a bude k nám někdo docházet, nebo já nevím... Protože kdybych žila jenom s jedním, tak by mi ten druhý prvek **chyběl**. Teď mám určitě pocit, že jsem o něco **ochuzená**.“
- „**Nekonečné hledání**. (...) možná cíl, který jsem si zvolila, je nereálný nebo... i když mám ideály, tak si ale **nejsem jistá, jestli dosáhnu naplnění** v tom svazku, kterej jsem si vymyslela (...) **Hledám nějaký další pevný bod**, ale ten zatím **nevidím**.“

Moratorium: Příběh věčně nenaplněné touhy

- **Moratorium** jako „zmrazení“
- Život akceptován jako něco, na co jeho protagonista **nemá velký vliv**
- Blíží se **žánru ironie**: základními prvky **deziluze, skepse, rezignace**
- Výrazným rysem ztvárnění procesu formování bisexuální identity v žánru moratoria je **zřetelná přítomnost touhy**, a zároveň masivní **nejistoty** spojené s jejím **naplněním**
- Současná bisexuální identifikace prožívána jako **chybění, „ochuzení“**
- **Způsob a míra aktérství** jako vlastní kapacita jednat vzhledem k okolnostem je spíše **pasivní**
- **Bisexualita** je zažívána jako **komplikace**, jako palčivá touha, která stále čeká na naplnění
- Příběh tedy směrem do budoucna zůstává otevřený, jeho vyústění spojeno se značnou nejasností a nejistotou

Alena (40):

- „Přijde mi, že je svět čím dál barevnější, protože člověk furt něco objevuje a shrnula bych to do **jednoho obrovského chaosu**, šmankote, já nevím. Že sice i když už je mi čtyřicet, a měla bych vědět, co od života čekám, tak jsem strašnej puberták a **mám v sobě hroznej chaos** a nevím, co s tím. Je to furt o nějakým hledání a už mě to nebaví, už bych se chtěla najít. Vzhledem k tomu, že ty barvy neumím pojmenovat, znám jenom ty základní a jinak odstíny moc nechytám, tak to je asi i o tom mém životě. Je to tak strašně barevný a **neumím to pojmenovat, až se v tom ztrácím. (...) Těká to všude okolo, ale nemá to řád. A ten musí být.**“
- „Bisexualita pro mě znamená širší pole výběru partnera. Protože můžu vybírat z obou skupin, můžu vybírat ze všech okolo sebe (...) samozřejmě když to nevezme druhá strana, tak mám po výběru. Je to **zjednodušení**, ale je to zároveň naopak i **hrozný omezení**. Protože... **mám dojem, že bych neměla žít vůbec s nikým.** (...) Nebude mi pak něco chybět, když budu s tím jedním? Nebudu pak furt vyhledávat tu druhou stranu? To dorovnání... čím to člověk dorovná... Takže je to větší výběr, ale přitom daleko větší **klec**. Protože člověk neví, pro co se rozhodnout.“

Tragédie: Odlišnost jako „klec“

- **Tragédie jako pád, ztroskotání, katastrofa, náraz na hranice nepřekonatelného**
- Místo zřetelně prokreslené polyfonie **chaos**, riziko **ztracení se v chaosu „meziprostoru“**, prostoru mimo jednoznačné kategorie
- **Bisexualita se stává „klecí“**, jež výrazně omezuje nebo zcela znemožňuje dosáhnout žádoucího:
 - naplnění vlastní představy o plnohodnotném vztahu navzdory společenským předsudkům (Anna, Veronika)
 - udržení partnerství s mužem (Nora)
 - přijetí vztahu s partnerkou jejími rodiči (Sára)
 - nalezení takového partnerského uspořádání, „ve kterém člověku nebude stále něco scházet“ (Marta, Veronika)

Tabulka 2: Utváření bisexuální identity z perspektivy žánrové typologie

	Romance	Komedie/satira	Moratorium	Tragédie
Aktérství a jeho proměna	proměna/posílení v průběhu vývoje	stabilita/dominance, v průběhu vývoje beze změn	beze změny/ spíše pasivní	proměnlivé
Polyfonie/ mnohohlasost	zřetelná polyfonie/ utváření v dialogu	neproblematická koexistence; subverze, zpochybnění, zesměšnění kontradikcí	monolog jediné verze	chaos
Otevřenost příběhu/vývoje do budoucna	otevřenost naděje	uzavřenost šťastný konec	otevřenost nejistota/nejasnost	otevřenost nejistota/ konkrétní hrozba
Reflexe vývojových změn	změna sebeprožívání jako klíčové téma	vývojové změny jako vedlejší produkt životních okolností	vývojová změna nereflextována; „zmrazení“ vývoje	ambivalentní hodnocení vývojových změn
Zápletky, figury, témata vývoje bisexuální identity	sebeakceptace, bilancování, uhájení, vymezení se vůči tlaku alternativních interpretací	směřování k cíli bez komplikací; bisexualita jako osvobození, „otevírání“ nového světa	bisexualita jako komplikace; rozpor mezi současným a ideálním stavem; touha po naplnění	náraz na hranice nepřekonatelného; ztrácení se v chaosu vlastní sexuality

Etické aspekty výzkumu a způsoby validizace

- Šetrná výzkumná metoda
 - výhoda nestrukturovaného rozhovoru: sám respondent reguluje rozsah a hloubku sdílení osobních zkušeností
- Informovaný souhlas, ochrana anonymity a soukromí
- Autorizace přepisu rozhovorů
- Validizace účastnicemi výzkumu
 - zpětná vazba každé z účastnic k rekonstrukci vlastního příběhu, zveřejněny v textu práce pod rekonstrukcí

Děkuji za pozornost 😊

Vybraná literatura k narativní analýze I.

- Čermák, I. (2002). Myslet narativně (kvalitativní výzkum „on the road“). In I. Čermák, & M. Miovský (Eds.), *Sborník z konference Kvalitativní výzkum ve vědách o člověku na prahu třetího tisíciletí*, (11-25). Brno: Psychologický ústav AV ČR, Nakladatelství Albert.
- Čermák, I. (2004). „Genres“ of Life-Stories. In D. Robinson, Ch. Horrocks, N. Kelly, & B. Roberts (Eds.), *Narrative, Memory and Identity. Theoretical and methodological issues*. Huddersfield, University of Huddersfield Press, 211-221.
- Čermák, I. (2006). Narativně orientovaná analýza. In M. Blatný (Ed.), *Metodologie psychologického výzkumu: Konsilience v rozmanitosti* (pp. 85 – 109). Praha: Academia.
- Čermák, I., Hiles, D., & Chrz, V. (2007). Narativně orientovaný výzkum: interpretační perspektivy. In V. Řehan, M. Šucha (Ed.), *Psychologica 37, Sborník z konference Kvalitativní přístup a metody ve vědách o člověku 6* (pp. 53-66). Olomouc: Univerzita Palackého.
- Čermák, I., & Štěpaníková, I. (1998). Kontrola validity dat v kvalitativním psychologickém výzkumu. *Československá psychologie*. 42/1, 50-62. Frye, N. (2003). *Anatomie kritiky*. Brno: Host.
- Elliot, J. (2005). *Using Narrative in Social Research: Quantitative and qualitative Approaches*. London: Sage Publications.
- Chrz, V. (2002). Poetika identity: Kategorie popisu narativní rekonstrukce. In I. Čermák, M. Miovský (Eds.), *Kvalitativní výzkum ve vědách o člověku na prahu třetího tisíciletí* (pp. 40 – 47). Psychologický ústav AV ČR, Brno: SCAN Tišnov.

Vybraná literatura k narativní analýze II.

- Chrz, V. (2004). Výzkum jako narativní rekonstrukce. In M. Miovský, I. Čermák, V. Řehan, (Eds.), *Kvalitativní přístup a metody ve vědách o člověku 3* (pp. 21 - 32). Olomouc: FF UP.
- Chrz, V. (2007). *Možnosti narativního přístupu v psychologickém výzkumu*. Praha: Psychologický ústav AV ČR.
- Chrz, V., & Čermák, I. (2005). Žánry příběhů, které žijeme. *Československá psychologie*, 49/6, 481- 495
- Lieblich, A., Tuval-Mashiach, R., & Zilber, T. (1998). *Narrative Research: Reading, analysis and interpretation*. London: Sage Publications.
- McAdams, D. (1993). *The stories we live by. Personal myths and the making of the self*. New York: The Guildford Press.
- Murray. K. D. (1985). Life as fiction. *Journal for the Theory of Social Behaviour* 15/2, 173-188.
- Riessman, C. K. (2008). *Narrative Methods for the Human Sciences*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Tyl, J. (1985). *Časové horizonty. Příspěvek k problematice pojmu životního času a metodám jeho zkoumání*. Doktorská práce. Praha: Filozofická fakulta UK.
- Vlčková, I., Blatný, M. (2005). K narativnímu pojetí autobiografické paměti: výzkumné možnosti metody čáry života. In M. Miovský, I. Čermák, V. Chrz (Eds.), *Kvalitativní přístup a metody ve vědách o člověku IV*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.